

УДК 378.147.091:37.05.31:005.25

DOI <https://doi.org/10.32782/2410-2075-2022-14.15>

ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ПОЗААУДИТОРНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

РАТИНСЬКА ІННА ВАСИЛІВНА

кандидат педагогічних наук,
завідувач кафедри мистецьких дисциплін та методик їх навчання
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка
i.ratynska@ukr.net
orcid.org/0000-0001-6103-5301

Статтю присвячено проблемі виховання моральної відповідальності здобувачів у позааудиторній діяльності. На основі аналізу філософської, психологічної та педагогічної літератури, узагальнення отриманих емпіричних даних, використання педагогічної діагностики було виявлено основні тенденції та закономірності виховання моральної відповідальності у здобувачів, визначено критерії (когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісно-практичний) з відповідними показниками, що дозволили схарактеризувати рівні вихованості моральної відповідальності (високий, середній, достатній, низький). У роботі розкриваються форми (індивідуальні, мікрогрупові, групові, масові) і методи виховання моральної відповідальності (активних, вербальних, дискусійних, творчих, рефлексивних, діагностувальних, проєктивних, імітаційних).

Практичне значення полягає в тому, що її матеріали можуть використовуватися у дослідженнях моральної сфери здобувачів закладів вищої освіти, в організації позааудиторної діяльності зі студентами, підготовці викладачів, педагогічній практиці студентів.

Ключові слова: здобувачі, позааудиторна діяльність, виховання моральної відповідальності, форми і методи виховання.

Постановка проблеми. Стрімкі зміни у політичному і соціальному житті вимагають нової генерації молоді, цілеспрямованої, морально відповідальної, зорієнтованої на гуманістичні цінності та ідеали. Однак, вона часто буває пасивною, схильною до конформізму, байдужості, заперечення моральних цінностей як для окремої людини, так і для суспільства загалом. Це обумовлює потребу у моральному вихованні сучасної студентської молоді такої важливої характеристики як моральна відповідальність.

Концептуальні засади виховання моральної відповідальності у студентів знайшли своє підтвердження у міжнародних документах: Європейському пакті в інтересах молоді (2005), Всесвітній програмі «Молодь в дії» (2007), Резолюціях Генеральної Асамблеї ООН проти корупції (2009, 2011), а також національних: Конституції України, Законах України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), Державній цільовій соціальній програмі «Молодь України» на 2016–2020 роки (2016), Національній стратегії розвитку освіти

в Україні на 2012–2021 роки (2013), Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015), Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року (2016), Програмі «Нова українська школа» у поступі до цінностей» (2018).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема виховання моральної відповідальності молоді висвітлювалася філософами Античності, Середньовіччя, Відродження, Просвітництва, представниками німецької класичної філософії, екзистенціалізму, персоналізму, людиноцентризму.

У психологічному контексті проблема виховання моральної відповідальності молоді висвітлювалася через призму духовного зростання; інфернального та екстернального локус-контролю; поведінкових схемах відповідальності/безвідповідальності [1]; особистих і суспільних очікувань [4]; у системі ставлень [5]; у професійній діяльності особистості; у контексті морального становлення [2].

У педагогічному дискурсі різні аспекти проблеми виховання моральної відповідальності студентів у позааудиторній роботі обґрунтовані В. Сухомлинським, а також К. Журбою, В. Киричок, С. Коновець, Г. Назаренко, О. Роговець, І. Сопівник, І. Шкільною, К. Черною [7; 8; 9].

Таким чином, актуальність виховання моральної відповідальності студентів у позааудиторній діяльності визначається потребою сучасного суспільства у майбутніх фахівцях, здатних брати на себе відповідальність і діяти відповідно до закону і умов діяльності.

Мета – висвітлення специфіки виховання моральної відповідальності здобувачів вищої освіти у позааудиторній діяльності. Відповідно до мети визначалися критерії та показники, рівні вихованості моральної відповідальності студентів та розкривалася специфіка позааудиторної діяльності закладів вищої освіти з виховання моральної відповідальності студентів.

Для вирішення дослідницьких завдань використовувалися методи аналізу наукової літератури, узагальнення теоретичних та емпіричних даних, діагностувальні методи (пілотажна бесіда, «мозковий штурм», пряме і опосередковане педагогічне спостереження), статистичні методи обчислювання. Із метою виявлення рівнів вихованості моральної відповідальності студентів у позааудиторній роботі було проведено констатувальний етап експерименту.

Вибір критеріїв і показників вихованості моральної відповідальності був обумовлений визначенням ключового поняття, а також структурними компонентами. Критерії за своєю сутністю були ідентичними внутрішньому змісту визначених структурних компонентів та охоплювали знання, рефлексію, уявлення, судження, мотиви, почуття, переживання, уміння, навички і поведінку студентів закладів вищої освіти. Відповідно до критеріїв були визначені і показники вихованості моральної відповідальності у студентів. Зокрема, показниками когнітивного критерію є знання і уявлення студентів про моральну відповідальність і такі моральні цінності, як свобода, гідність, совість, обов'язок; усві-

домлення власної значущості та відповідальності за прийняті рішення; здатність розуміти можливі наслідки власних дій та передбачати результати власної діяльності.

Показниками *емоційно-ціннісного* критерію є бажання бути морально відповідальним; переживання власної значущості; позитивна та об'єктивна самооцінка власних сил і можливостей; прагнення покласти на себе обов'язки та виконати їх.

Показники *діяльнісно-практичного* критерію полягають у дотриманні моральних переконань у поведінці; здатності покладати на себе обов'язки та виконувати їх, додержувати даного слова; володінні методами і навичками самооцінки, саморегуляції моральної поведінки; використанні моральних засобів для досягнення мети, готовності приймати рішення і передбачати наслідки своєї діяльності.

Отже, визначені нами діагностувальні методи, а також критерії і показники сприяють об'єктивній діагностиці досліджуваного явища.

Для з'ясування розуміння здобувачами поняття «моральна відповідальність» проводилися пілотажна бесіда та «мозковий штурм», що дало змогу виявити декілька груп студентів, які по-різному визначають ключове поняття. До першої групи увійшли здобувачі, які визначали поняття «моральна відповідальність» як ставлення до обов'язку, розкриваючи його через добросовісність, дисциплінованість, організованість, здатність зосереджуватися на поставлених задачах, уміння передбачати наслідки своїх дій, розсудливість, обачність. Здобувачі другої групи розкрили зазначене поняття з точки зору його соціальної значущості, апелюючи до суб'єкт-суб'єктної взаємодії, адресата, на якого розповсюджується моральна відповідальність, здатність здійснювати моральний вибір у різних соціальних групах і нестандартних ситуаціях, активність суб'єкта, комунікативність, емпатія тощо. Здобувачі третьої групи у своєму визначенні ключового поняття виходили з гуманістично-етичної природи моральної відповідальності та зважали, у першу чергу, на такі її характеристики, як моральні наміри, гуманне ставлення до оточуючих, людинолюбство, щирість, безкорисливість, бажання змі-

нити ситуацію на краще, ціннісне ставлення до людини. Здобувачі четвертої групи переважно зосередилися на діяльнісному аспекті моральної відповідальності, зокрема можливостях для особистості проявити власну творчість, креативність, винахідливість, самовладання, гнучкість, самоконтроль тощо. Здобувачі п'ятої групи переконані, що моральна відповідальність нав'язується дорослими задля того, щоб насадити свої правила, за якими має жити молодь, формуючи суто виконавські, а не лідерські якості, що викликає спротив, є певною умовністю, не обов'язковою у житті, що потребує уваги педагогів та відповідних корекційних впливів.

Усього було опитано 469 студентів, що складає 100 %. Використання педагогічного прямого й опосередкованого спостереження у позааудиторній роботі та методу експертних оцінок, що ґрунтувався на висновках фахівців, дозволило виокремити почуття та моральні переживання здобувачів, які значною мірою впливають на їхню моральну відповідальність. Психологи і педагоги вважають, що на рівні моральної відповідальності позначаються передусім почуття гідності, поваги до себе та до інших, причетності до життя колективу чи друзів, прагнення допомогти, переживання за спільну справу, за можливі результати, бажання долучитися до якоїсь справи, здійснити вчинок моральної відповідальності, якщо він адресований конкретній людині.

Серед мотивів моральної відповідальності, на думку експертів, провідними у здобувачів закладів вищої освіти є мотиви:

- *гуманістичні*, які визначають ціннісне ставлення до себе та інших людей, визнання їх прав, свобод, поваги до гідності;
- *просоціальні* – мотиви включеності у життя родини, колективу, громади позначаються на моральній відповідальності особистості як умові співжиття і взаємодії з іншими людьми;
- *професійні*, які визначають поведінку особистості у майбутній професії та характеризують особистість із точки зору її ділових якостей, роботи з дітьми;
- *самоствердження*, що також відіграють значну роль у поведінці здобувачів, які,

виявляючи моральну відповідальність, намагаються утвердитися у ролі лідерів, здобути визнання однолітків та педагогів;

- *конформістські*, що характеризують поведінку тих здобувачів, які воліють не виділятися на загальному тлі і бути як усі, не мають власної думки і не бажають її відстоювати, легко наслідують загальноприйнятні патерни і стереотипи поведінки;
- *егоцентричні*, при яких моральна відповідальність обумовлена прагненням отримати якусь вигоду, похвалу, переваги перед іншими, опинитися у центрі уваги тощо.

Спостереження показало, що, проявляючи моральну відповідальність, здобувачі найбільше переймаються тим, чи зможуть вони впоратися з відповідальною справою, чи не перевищують вони свої можливості і здібності, якою буде оцінка їхніх однолітків, педагогів, хто мав досвід такої діяльності і як він вправявся, яких помилок припускалися попередники та як їх уникнути, де межа їхньої відповідальності, якими можуть бути негативні наслідки, якщо вони не впораються із завданням, чи можна комусь переадресувати свої повноваження чи місію, чи зможуть оточуючі оцінити їхні дії належним чином, як поєднати виконавські і лідерські якості, чи нести ще хтось відповідальність, окрім них самих.

Відповідно до критеріїв та показників визначено рівні вихованості моральної відповідальності здобувачів.

Високий рівень. Здобувачам із високим рівнем вихованості властиві розгорнуті нормативні знання про моральну відповідальність і її роль у житті людини. Вони усвідомлюють себе суб'єктами свого життя і усвідомлюють необхідність таких цінностей, як свобода, гідність, совість. Студенти цієї групи адекватно оцінюють себе та свої можливості, здатні узгоджувати свою поведінку з вимогами суспільства. Знання про моральну відповідальність адекватні мотивам і поведінці, що проявляється у моральному виборі. Добре розуміють можливі наслідки своїх дій. Дотримують даного слова, самостійно покладають на себе обов'язки та виконують їх.

Середній рівень. Для здобувачів із цим рівнем вихованості моральної відповідальності

притаманними є суспільно прийняті моральні знання про моральну відповідальність та базові моральні цінності. Здобувачі цієї групи здатні розпізнавати добро і зло, здійснювати моральну оцінку, регулювати і контролювати власну поведінку, а також мають бажання бути морально відповідальними у житті і професійній діяльності, але потребують схвалення та заохочення до моральної відповідальної поведінки. У проявах моральної відповідальності, ставленні до обов'язків, дотриманні слова можуть ставити більш високі вимоги до інших, ніж до себе, намагаються контролювати виконання обов'язків товаришами, орієнтуються на командні дії.

Достатній рівень вихованості моральної відповідальності у здобувачів характеризує неповні чи односторонні знання про моральну відповідальність та базові моральні цінності. Необхідність моральної відповідальності є не до кінця усвідомленою, викликає сумніви, а тому потребує постійного зовнішнього підкріплення. Неповні моральні знання та уявлення, проблеми із адекватною самооцінкою негативно позначаються на ставленні до себе та до інших, виявляються у нездатності до кінця спрогнозувати наслідки своїх дій. Серед мотивів превалюють егоцентричні та конформістські. Здобувачі цієї групи схильні перекладати на інших моральну відповідальність та звинувачувати їх у випадку невдачі, однак самі можуть нехтувати своїми обов'язками, не доводити розпочату справу до кінця.

Низькому рівню вихованості моральної відповідальності здобувачів властиві недостатні або невірні моральні знання або судження про моральну відповідальність та моральні цінності. Недостатній чи деформований розвиток емоційної і вольової сфери та мотивів є причиною аморальної поведінки, нерозуміння наслідків власних дій. Часто здобувачі нехтують моральними правилами та суспільними вимогами проявляючи безвідповідальність відносно себе та інших, не дотримують слова, уникають виконання будь-яких обов'язків. Утім, їхня готовність виявити моральну відповідальність пояснюється зовнішнім тиском чи егоцентричними мотивами, можливим зиском чи отриманням бажаного статусу у групі.

Розроблена нами система виховної роботи базувалася на інтеграції виховних зусиль усіх суб'єктів виховного процесу, використанні виховного потенціалу позааудиторної роботи, створенні умов для самовиявлення і самореалізації здобувачів.

Отже, розроблена нами система виховної роботи включала позааудиторну виховну діяльність, зокрема, спецкурс «Вітчизняний і зарубіжний досвід виховання моральної відповідальності у зростаючої особистості», тренінг «Я морально-відповідальна особистість», форум-театр, полемічний клуб «Nowadays», гурток «Бібліоманія», а також стимулювання до самовиховання, утвердження в собі моральних якостей.

Зміст виховання моральної відповідальності у здобувачів закладів вищої освіти включав розширення морально-етичних знань про моральну відповідальність, права, обов'язок; усвідомлення особистісної і суспільної цінності свободи, гідності, совісті; розвиток позитивної мотивації до моральної відповідальності; формування об'єктивної самооцінки, здатності до рефлексії; розвиток емоційної сфери здобувачів та переживання ставлення до власних вчинків; вироблення у здобувачів умінь і навичок прийняття морального рішення та здійснення морального вибору; корекція відхилень у компетентностях здобувачів щодо моральної відповідальності.

Відповідно до змісту виховання моральної відповідальності у здобувачів закладів вищої освіти, використовувалися масові, групові, мікрогрупові та індивідуальні форми роботи у залежності від поставлених виховних завдань та ситуації.

У процесі експериментальної роботи свою ефективність підтвердив розроблений нами спецкурс «Вітчизняний і зарубіжний досвід виховання моральної відповідальності у зростаючої особистості».

Основними завданнями вивчення спецкурсу було:

- формувати у майбутніх учителів музичного мистецтва морально-етичні уявлення про моральну відповідальність;
- ознайомити майбутніх учителів музичного мистецтва з вітчизняним і зарубіж-

ним досвідом виховання моральної відповідальності у зростаючої особистості;

– виявити основні структурні компоненти, базові цінності на основі яких здійснюється виховання моральної відповідальності зростаючої особистості;

– охарактеризувати сучасні діагностувальні методики з виявлення рівнів моральної відповідальності зростаючої особистості;

– формувати педагогічну компетентність майбутніх вчителів через опанування сучасних методик з виховання моральної відповідальності у студентів.

До організаційних засад проведення спецкурсу можна віднести: залучення здобувачів до творчого процесу, стимулювання їх до саморозвитку і самозростання, зв'язок з життям та педагогічною практикою, поєднання традиційних та інноваційних форм роботи.

Значна робота з виховання у здобувачів моральної відповідальності проводилася на базі полемічного клубу «Nowadays», у роботі якого брали участь студенти різних факультетів та курсів, що визначало їх зацікавленість, добровільність та бажання долучитися до спільної роботи. Інтерес викликали такі форми роботи, як ток-шоу, брейн-ринги, «правові ринги», педагогічні турніри, етичні діалоги. Робота полемічного клубу будувалася на суб'єкт-суб'єктній взаємодії, де педагогу відводилася роль фасилітатора.

Специфікою роботи полемічного клубу було широке застосування дискусійних методів, які є своєрідним критерієм гуманізації виховного середовища закладу вищої освіти. Здобувачів приваблювала така форма роботи, як ток-шоу, де зіштовхувалися різні точки зору, можна було висловити свою думку, полемізувати як з однолітками, так і з викладачами.

Особливістю ток-шоу були запрошені гості. Це могли бути відомі люди міста, директори та завучі шкіл, учителі-практики, батьки і навіть діти. Окрім того, до роботи в ток-шоу долучалися експерти, які аналізували дискусію і давали певні рекомендації чи поради. Так нами було проведено ток-шоу «Як я навчився цінувати свій час» та «Як мої батьки виховували мене відповідальним». Спеціально до ток-шоу були зняті короткі відео, що відповідали назві

і змісту заходу. У першому випадку це були сценки запізнення на заняття, байдикування, у другому – інтерв'ю із здобувачами, де вони діляться своїми спогадами. Після цього йшло жваве обговорення, у якому брали участь здобувачі та гості. Зрештою до студії запрошували героїв відео-сюжетів. Експерти ставили запитання та давали свої рекомендації.

Ще однією цікавою формою роботи із здобувачами на базі бібліотеки були зустрічі гуртка «Бібліоманія», де зі своїми літературними творами виступали самі здобувачі чи запрошені гості, автори книг та літератори. У роботі «Бібліоманії» брали участь співробітники бібліотеки, які готували виставки та анонсували літературні новинки для здобувачів. Особливий інтерес для гуртківців мали книги про студентів, які жили в різний час, у різних країнах, але також мали схожі проблеми, які б стосувалися моральної відповідальності, свободи, гідності, совісті, морального вибору та морального рішення.

Формування компетентностей, відповідних умінь і навичок відповідальної поведінки здійснювалося у тренінгу моральної відповідальності «Я морально-відповідальна особистість» для здобувачів старших курсів. Програма тренінгу була розрахована на 20 годин, з них 14 годин аудиторної та 6 годин самостійної роботи. У групу для тренінгу об'єднувалося до 20 осіб.

До структури тренінгу увійшло 7 сесій:

Сесія 1. Моральна відповідальність як особистісна на соціальна цінність.

Сесія 2. Свобода та відповідальність.

Сесія 3. Відповідальність чи вина?

Сесія 4. Мої ролі та обов'язки у житті.

Сесія 5. Моральна саморегуляція.

Сесія 6. Моральна відповідальна поведінка

Сесія 7. Форми і методи виховання моральної відповідальності у зростаючої особистості.

Ми поділяємо точку зору О. Блінова, який пов'язує ефективність тренінгу з тим, що у такій формі роботи:

«– цінується точка зору і знання кожного учасника;

– можна поділитися своїм досвідом і проаналізувати його у комфортній атмосфері без примусу;

– існує можливість вчитися, виконуючи практичні дії;

– можна припускатися помилок, що не призводитиме до покарання або негативних наслідків;

– немає оцінок та інших «каральних» засобів оцінювання нових знань» [3].

Таке розуміння дає змогу виховувати необхідні моральні якості, цінності в комфортних, не стресових умовах, за яких особистість формує і розвиває необхідні уміння і навички. Кожне тренінгове заняття складалося з трьох частин: вступної, основної і заключної.

Практика показала, що участь здобувачів у тренінгу сприяла позитивним змінам у ставленні до себе, до інших людей, обраної професії. Вони відмітили, що тренінг їм допоміг краще зрозуміти сутність моральної відповідальності, міру особистої відповідальності у різних життєвих ситуаціях, розкрити свої можливості, отримати позитивну мотивацію для роботи над собою, здобути важливий досвід для самостійного життя, додав впевненості у своїх силах, сприяв набуттю готовності діяти у різних ситуаціях, протистояти безвідповідальності і байдужості, узгоджувати свої бажання і обов'язки, прийняти важливе життєве рішення.

Використаний нами метод форум-театру А. Боалю розглядався як інтерактивний спосіб вирішення проблеми моральної відповідальності студентів на основі зв'язку театрального дійства з глядачами. Перевагами форум-театру були:

– інтерес до нього з боку студентської аудиторії;

– контакт акторів і глядачів;

– критично мислячий, активний глядач, що вносить корективи і бере безпосередню участь у виставі;

– спільна гра.

Підготовка вистав у форум-театрі включала такі етапи, як:

– вибір сюжету, проблеми, реальної історії;

– розподіл ролей;

– репетиція мізансцен;

– коригування і внесення змін;

– демонстрація вистави;

– аналіз.

Як правило, сама вистава тривала 15-20 хвилин і обривалася на кульмінації, після чого актори разом із глядачами шукали рішення колізії. Керівник форум-театру виконував роль фасилітатора. Важливим було те, що у роботі не було ні вказівок, ні підказок. Здобувачі шукали декілька рішень, кожне з яких було можливим шляхом. Задачею форум-театру була профілактика безвідповідальної та ризикованої поведінки молоді та спонування до моральної відповідальної поведінки.

Таким чином, урахування сучасних умов, вікових особливостей студентської молоді, поєднання традиційних та інноваційних форм роботи, стимулювання студентської активності та ініціативності, диференційований підхід дали змогу добитися позитивних зрушень у вихованні моральної відповідальності у здобувачів.

Реалії сьогодення свідчать, що молодь, яка навчається у закладах вищої освіти, не завжди адекватно реагує на суспільні перетворення, що призводить до зміщення пріоритетів у ціннісній сфері, світосприйнятті, втрати віри в будь-які ідеали загалом, негативно позначається на моральній відповідальності.

У зарубіжних дослідженнях моральна відповідальність розглядається як основний чинник підготовки фахівця до професійної діяльності, здатності ефективно взаємодіяти з колективом, проявів корпоративної стійкості. Ці положення також підтверджуються дослідженнями [10; 12; 11; 13], які вважають моральну відповідальність необхідною умовою тривалих зв'язків та взаємодії між усіма суб'єктами, що відповідає суспільним очікуванням.

Висновки. Увага до виховання моральної сфери особистості зумовлена тим, що модерне суспільство потребує не лише освічених фахівців, але й високоморальних громадян, гідних свого покликання, відповідальних перед собою і перед суспільством, що є основою покращення якості життя, успішних реформ і розбудови України та її визнання у всьому світі.

У статті висвітлено специфіку виховання моральної відповідальності здобувачів у позааудиторній діяльності. На основі аналізу

вітчизняних і зарубіжних джерел досліджено закономірності виховання моральної відповідальності та специфіку виховання моральної відповідальності здобувачів у позааудиторній діяльності. За допомогою критеріїв та показників виявлено високий, середній, достатній та низький рівні вихованості моральної відповідальності у здобувачів.

Розкрито форми і методи виховання моральної відповідальності здобувачів у позааудиторній діяльності, що дозволило розширити їх етичні знання та уявлення, сформулювати відповідні почуття, мотиви, навички, вміння моральної відповідальної поведінки. У роботі із здобувачами закладів вищої освіти використовувалися індивідуальні, мікрогрупові, колективні, масові та самостійні форми роботи.

У процесі виховання свою ефективність довели індивідуальні, етичні, сократівські бесіди, кураторські години, спецкурс «Вітчизняний і зарубіжний досвід виховання моральної відповідальності у зростаючої особис-

тості», тренінг «Я морально-відповідальна особистість», форум-театр, полемічний клуб «Nowadays».

Доцільне використання виховних форм (індивідуальних, мікрогрупових, групових, масових) та методів (активних, вербальних, дискусійних, творчих, рефлексивних, діагностувальних, проєктивних, імітаційних) у процесі виховання моральної відповідальності студентів у позааудиторній діяльності забезпечило стійкі зміни у показниках когнітивного, емоційно-ціннісного, діяльнісно-практичного критеріїв.

Подальшого вивчення потребують питання щодо впровадження у виховну діяльність закладів вищої освіти спецкурсу «Вітчизняний і зарубіжний досвід виховання моральної відповідальності у зростаючої особистості» та включення до планів виховної роботи заходів щодо формування готовності до морального вибору, здатності студентів ухвалювати моральні рішення, брати на себе моральну відповідальність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Берн Е. Ігри, у які грають люди / пер. з англ. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 256 с.
2. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2012. 256 с.
3. Блінов О. А. Особливості організації проведення психологічного тренінгу. *Вісник. Збірник наукових статей Київського міжнародного університету. Серія : Психологічні науки*. 2008. № 12. С. 9–23.
4. Перлз Ф. Гештальт-семінари. Москва, 2007. 352 с.
5. Рубінштейн С. Л. Основи загальної психології : в 2 т. Т. 1. Москва : Педагогіка, 1989. 488 с.
6. Сопівник І. В. Концептуальні засади виховання моральної відповідальності сільської молоді. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2014. № 2. С. 198–208.
7. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. Т. 5 : Статті. Київ : Радянська школа, 1977. 639 с.
8. Чорна К., Журба К., Киричок В., Коновець С., Роговець О., Назаренко Г., Шкільна І. Виховання культури гідності дітей та учнівської молоді в позаурочній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів : методичний посібник. Кіровоград : Імекс ЛТД, 2014. 260 с.
9. Шкільна І. М. Виховання відповідальності як вияву моральної самосвідомості у старших підлітків : *Матеріали VII Міжнародного фестивалю педагогічних інновацій* : у 2 т. Т. 1. Черкаси : ЧОПОПП, 2015. С. 180–186.
10. Baron D. P. Private politics, corporate social responsibility, and integrated strategy. *Journal of Economics & Management Strategy*. 2001. 10(1). С. 7–45.
11. Farrington T., Curran R., Gori K., O’Gorman K. D., Queenan C. J. Corporate social responsibility: reviewed, rated, revised. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. 2017. 29(1). С. 30–47.
12. Rodriguez P., Siegel D. S., Hillman A., Eden L. Three lenses on the multinational enterprise: Politics, corruption, and corporate social responsibility. *Journal of International Business Studies*. 2006. 37(6). С. 733–746.
13. Williams A., Siegel D. Corporate social responsibility: A theory of the firm perspective. *Academy of Management Review*. 2001. 26(1). С. 117–127.
14. Yang N., Ha-Brookshire J. Truly sustainable or not? An exploratory assessment of sustainability capability of textile and apparel corporations in China from the moral responsibility perspective. *Fashion and Textile*. 2019. Vol. 6. No 15.

EDUCATION OF MORAL RESPONSIBILITY OF STUDENTS IN EXTRACURRICULAR ACTIVITIES

RATYNSKA INNA

Head of the Department of Art Disciplines and Methods of Teaching
Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy

Introduction. The article is devoted to the problem of raising the moral responsibility of students in non-auditing activities.

Purpose. The purpose of our study is to highlight the specifics of educating the moral responsibility of students in extracurricular activities.

Methods. Methods of analysis of scientific literature, generalization of theoretical and empirical data, diagnostic methods (aerobic conversation, "brainstorming", direct and indirect pedagogical observation), statistical methods of calculation were used to solve research problems. On the basis of the analysis of philosophical, psychological and pedagogical literature, the generalization of the received empirical data, the use of pedagogical diagnosis revealed the main tendencies and patterns of education of moral responsibility among students, criteria (cognitive, emotional-value, activity-practical) with the corresponding indicators, which allowed to characterize levels of moral education in students (high, average, sufficient, low).

Results. The practical significance of the article lies in the fact that its materials can be used in researches of the moral sphere of students of institutions of higher education, in the organization outside the classroom activities with students, teacher training, pedagogical practice of students.

Originality. In the work forms (individual, microgroup, group, mass) and methods of moral responsibility education (active, verbal, discussion, creative, reflexive, diagnostic, projective, simulation) are revealed, in particular, the special course "Domestic and foreign experience of moral responsibility education in a growing personality", Curatorial hours, training "I am morally responsible person", forum-theater "Plots", polemical club "Nowadays", circle "Bibliomania".

Conclusion. In the process of education, individual, ethical, Socratic conversations, curatorial hours, special course, training, forum-theater, polemical club proved their effectiveness. Appropriate use of educational forms and methods in the process of educating students' moral responsibility in extracurricular activities has provided sustainable changes in the indicators of cognitive, emotional-value, activity-practical criteria. Issues related to the inclusion in the plans of educational work of measures for the formation of readiness for moral choice, the ability of students to make moral decisions, to assume moral responsibility need further study.

Keywords: students, non-auditing activities, education of moral responsibility, forms and methods of education.

REFERENCES

1. Bern E. (2016). Ihry, u yaki hraiut liudy / per. z anhl. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 256 s. [in Ukrainian].
2. Bekh I. D. (2012). Osobystist u prostori dukhovnoho rozvytku: navch. posib. Kyiv: Akademvydav, 256 s. [in Ukrainian].
3. Blinov O. A. (2008). Osoblyvosti orhanizatsii provedennia psykholohichnoho treninhu. *Visnyk. Zbirnyk naukovykh statei Kyivskoho mizhnarodnoho universytetu. Serii: Psykholohichni nauky*, no. 12, s. 9–23 [in Ukrainian].
4. Perlz F. (2007). Heshtalt-semynary. Moskva, 352 s. [in Russian].
5. Rubynshtein S. L. (1989). Osnovu zagalnoy psykholohyy: v 2 t. T. 1. Moskva: Pedahohyka, 488 s. [in Russian].
6. Sopivnyk I. V. (2014). Kontseptualni zasady vykhovannia moralnoi vidpovidalnosti silskoi molodi. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*, no. 2, s. 198–208 [in Ukrainian].
7. Sukhomlynskyi V. O. (1977). Vybrani tvory: v 5 t. T. 5: Statti. Kyiv: Radianska shkola, 639 s.
8. Chorna K., Zhurba K., Kyrychok V., Konovets S., Rohovets O., Nazarenko H., Shkilna I. (2014). Vykhovannia kultury hidnosti ditei ta uchnivskoi molodi v pozaurochnii diialnosti zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv: metodychnyi posibnyk. Kirovohrad: Imeks LTD, 260 s. [in Ukrainian].
9. Shkilna I. M. (2015). Vykhovannia vidpovidalnosti yak vyjavu moralnoi samosvidomosti u starshykh pidlitkiv: *Materialy VII Mizhnarodnoho festyvaliu pedahohichnykh innovatsii: u 2 t. T. 1*. Cherkasy: ChOIPOPP, s. 180–186 [in Ukrainian].
10. Baron D. P. (2001). Private politics, corporate social responsibility, and integrated strategy. *Journal of Economics & Management Strategy*, 10(1), s. 7–45.

11. Farrington T., Curran R., Gori K., O’Gorman K. D., Queenan C. J. (2017). Corporate social responsibility: reviewed, rated, revised. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 29(1), s. 30–47.
12. Rodriguez P., Siegel D. S., Hillman A., Eden L. (2006). Three lenses on the multinational enterprise: Politics, corruption, and corporate social responsibility. *Journal of International Business Studies*, 37(6), s. 733–746.
13. Williams A., Siegel D. (2001). Corporate social responsibility: A theory of the firm perspective. *Academy of Management Review*, 26(1), s. 117–127.
14. Yang N., Ha-Brookshire J. (2019). Truly sustainable or not? An exploratory assessment of sustainability capability of textile and apparel corporations in China from the moral responsibility perspective. *Fashion and Textile*, vol. 6, no. 15.